

De Indo-Europeanen

Peter Dirix

17 maart 2011

Arminia, De Fiere Margriet, Leuven

Overzicht

- Historisch overzicht & terminologie
- De taalfamilie
- Archeologie
- Levenswijze, cultuur & religie
- De oerheimat
- Genetica

Historisch overzicht (1)

- Sir William Jones (1784): The Asiatick Society – Calcutta
The *Sanscrit* language, whatever be its antiquity, is of a wonderful structure; more perfect than the *Greek*, more copious than the *Latin*, and more exquisitely refined than either, yet bearing to both of them a stronger affinity, both in the roots of verbs and the forms of grammar, than could possibly have been produced by accident; so strong indeed, that no philologer could examine them all three, without believing them to have sprung from some common source, which, perhaps, no longer exists; there is a similar reason, though not quite so forcible, for supposing that both the *Gothic* and the *Celtic*, though blended with a very different idiom, had the same origin with the *Sanscrit*; and the old *Persian* might be added to the same family.

Historisch overzicht (2)

- Romantiek: Friedrich Schlegel wil onderzoek naar de taal en wijsheid van de oude Indiërs (1808)
- Bopp (1816): vergelijkende grammatica van Sanskriet, Grieks, Latijn en Oud-Germaans -> begin van de indo-europeanistiek en van de vergelijkende taalkunde

Historisch overzicht (3)

- Bopp (1833-52): vergelijkende grammatica van Sanskriet, Grieks, Latijn, Avestisch, Armeens, Litouws, Oudslavisch, Gotisch en Oudgermaans
- 1810: "Indogermaanse" talen, later ook "Indo-Europees"
- Classificatie van talen zoals in de biologie (systeem van Linnaeus)

Historisch overzicht (4)

- Tweede helft 19^e eeuw: introductie van klankwetten: Grimm, Grassmann, Verner
- Constructie van de oertaal: het Oerindo-Europees of Proto-indo-europees (PIE)
- Vanaf 1872 op zoek naar de *Urheimat*, het thuisland van de Indo-Europeanen, op basis van lexicon
- Beschrijving van cultuur op basis van gemeenschappelijk lexicon

Historisch overzicht (5)

- Archeologische vondsten en ontcijfering van voorheen onbekende talen: Hettitisch en Tochaars (begin 20^e eeuw)
- Poging tot vorming van subgroepen (bv. Balto-Slavisch) om ontbinding van het oervolk te beschrijven

Historisch overzicht (6)

- Poging tot vinden van een groter kader (Nostratisch tot Protowereld) (vanaf 1950, bv. Ruhlen)
- Gebruik van nieuwe technieken uit genetica (vanaf ca. 1970) voor:
 - checken taalkundige en archeologische gegevens
 - statistische modellen voor de evolutie en verspreiding van de IE volkeren

De taalfamilie (1)

- Keltische talen (Iers, Gallisch, Keltiberisch)
- Germaanse talen (Oudnoords, Gotisch, Oudengels, Oudhoogduits)
- Italische / Romaanse talen (Latijn, Oskisch, Umbrisch)
- Baltische talen (Litouws, Oudpruisisch)
- Slavische talen (Oudkerkoslavisch)

De taalfamilie (2)

- Grieks
- Armeens
- Iraanse talen (Avestisch)
- Indische/Indo-Arische talen (Vedisch, Sanskriet, Pali)
- Tochaars
- Anatolische talen (Hettitisch)
- Albanees

De taalfamilie (3)

- Illyrisch (-> Albanees?)
- Dacisch
- Thracisch
- Frygisch
- Venetisch
- Anatolische talen (Hettitisch)
- Albanees

Andere talen

- Voorindo-Europees: Baskisch, Noord-Piceens, Iberisch, oude talen Sicilië en Sardinië -> substraat
- Etruskisch, Lemnisch, Kretenzisch
- Fins-Oegrische talen: Fins, Ests, Laps, Hongaars -> taalcontact
- Turkse talen: Turks, Krimtataars

Klankwetten (1)

- Klankleer: wetten die bijna even vast zijn als in de wiskunde/natuurkunde
- Worden gebruikt om de oertalen te reconstrueren
- Worden afgeleid door verschillende talen/taalfamilies te vergelijken

Klankwetten (2)

- Klankverschuiving (Grimm, 1822):

Grieks: P B F - T D Th - K G Ch

Gotisch: F P B - Th T D - / K G

OHD: B F P - D Z T - G Ch K

Bv.:

Latijn: pes, pedis / Grieks: poûs, podós

Sanskriet: padas

Gotisch: fôtus

OHD: vuoz

Klankwetten (3)

- Eerste Germaanse klankverschuiving (wet van Grimm):

$b^h \rightarrow b \rightarrow p \rightarrow f$

$d^h \rightarrow d \rightarrow t \rightarrow \theta$

$g^h \rightarrow g \rightarrow k \rightarrow x$

$g^{wh} \rightarrow g^w \rightarrow k^w \rightarrow x^w$

Klankwetten (4)

- Tweede Germaanse klankverschuiving (wet van Grimm):

$p \rightarrow (p)f$

$t \rightarrow (t)s$

$k \rightarrow x$

$t^h \rightarrow d$

$d^h \rightarrow t$

Methodologie (1)

- Interne reconstructie van wortels (op basis van een aantal talen)
- Toepassing van umlaut, palatalisering en andere klankregels
- Glottochronologie: de lijst van Swadesh - 200 woorden
 - > veronderstelling: 80%-85% van woorden blijven behouden over 1000 jaar
 - > nuttig voor het vinden van waar divergentie gestart zijn

Methodologie (2)

- Typologie:
 - SOV/SVO-talen
 - ergatieve/accusatieve/actieve talen
 - verbuigingen/vervoegingen

Methodologie (3)

- Caveats: leenwoorden, bv. Germaanse 'ijzer' is geleend van Keltisch
- Sommige woorden bestaan enkel in bepaalde subgroepen
- Substraat

Archeologie

- Na de laatste IJstijd: Midden-Steentijd
- Eerste dorpen rond Zwarte en Kaspische Zee: 6^e millennium v. Chr.
- Zeer zeker: steppe van Oekraïne en Zuid-Rusland, rond Boeg en Dnjepr
- Trechterbekerbeschaving rond Oostzee?
- Touwbekerbeschaving in Midden- en Oost-Europa?
- Oostelijker in Siberië?
- Klein-Azië?

IE cultuur (1)

- Vergelijkende cultuurwetenschap
- Gemeenschappelijke begrippen
- Archeologie

IE cultuur (2)

- Voorbeeld: de mannenbond -> komt voor van Ierland tot Indië (maar niet typisch IE)
- In tijden van oorlog, soms ook vrede
- Wilde dieren als totems
- Botsing met gevestigde politiek-religieuze structuur

IE cultuur (3): omgeving

- Zomer/winter, maar weinig tussenseizoen -> redelijk zuidelijk?
- Berk, wilg, iep
- Otter, bever, wolf, lynx, rendier, hert, haas, muis, ree, egel
- Klimaat, fauna, flora: open steppe

IE cultuur (4): economie

- Veeteelt: os/stier/koe
- Os als trekdier voor ploeg en juk
- Sikkkel
- Kudde en veedrijven; melk, boter en kaas
- Schapen, wol
- "offer van 100 koeien" = speciaal woord in Grieks en Sanskriet
- Geiten, varkens, paarden & honden
- Vlas, hennep

IE cultuur (5): techniek

- Dorp & fort
- Koper
- Wetsteen
- Keramiek
- Naaien, spinnen en weven
- Malen van graan
- Wagen, boot
- Dolk en bijl -> geen reconstructie mogelijk

IE cultuur (6): maatschappij

- Huwen = "wegleiden" -> vrouw gaat over naar de familie van de man, heeft ook cultische consequenties, bv. huisgoden van man ipv vader
- Structuur van 'grote familie', zoals nu nog bestaat in Zuid-Europa ('*dom'), in clan/dorp? ('*weik')
- Patrilineair en patriarchaal
- Maar grootvaders en ooms van moederszijde ook belangrijk, cfr. mythologie (Beowulf opgevoed door grootvader) -> mogelijk overgenomen van matriarchale pre-IE volkeren, zoals Donaucultuur
- Volk (*teuta) en krijgsleider
- '*reg' (priester-koning), vooral religieus en maatschappelijk, minder als krijger/dictator

IE religie (1)

- God
- Hemelvader: Deus-pater (Iupiter/Zeus)
-> belangrijker in Grieks-Romeinse wereld
dan in Indië - mogelijk vermengd met
Mediterrane stormgod
- Godheden voor Zon en Maan
- Regen-/Dondergod?
- Dodenwereld bewaakt door hond?
- Een eindstrijd/godenschemering?

IE religie (2)

- Dumézil: driedeling van de maatschappij
 - priesters
 - krijgers
 - herders/boeren
- Ook vaak drie basisgoden/oorspronkelijke koningen, bv. Jupiter, Mars en Quirinus
- Slaven/buitenlandse gehuurde krachten buiten cultische driedeling (cfr. paria's in Indië)

IE religie (3)

- Ontelbare mythen hebben driedeling, bv. de appel van Paris: Hera (macht), Athena (kracht), Afrodite (vruchtbaarheid)
- Kleuren geassocieerd met kasten: priesters (wit), krijgers (rood), landbouwers/veetelers (blauw/zwart)
- Offerdieren: geit/schaap, stier, varken en paard; vaak geassocieerd met klassen, maar met variatie

IE religie (4)

- Mensenoffers, niet zo frequent, maar wel ook als straf, met driedeling: ophanging (gewijd aan priesterlijke godheid - Wodan, god der gehangenen), doodsteken - soms ook verbranding - (gewijd aan krijersgodheid) en verdrinking (gewijd aan vruchtbaarheidsgodheid), bv. ook Ifigeneia (Ilias)
- Mythisch model: kastenoorlog -> 1^e/2^e kaste overwint de derde (Sabijnse Vrouwenroof, Ilias?, strijd tussen Asen en Wanen, Mahabharata)

IE religie (5)

- Vaak ook dualisme: tweelinggoden voor bv. soevereine functie (Wodan/Tyr, Varuna/Mitra)
- Tyr/Mitra -> rechterlijk-koninklijk aspect (verdrag), Wodan/Varuna -> magisch-religieus aspect (eed)
- Dualisme komt ook voor bij mythologische tweelingen: Romulus/Remus, Kastoor/Polydeukes
- Rechts = sterk, goed; links = zwak, slecht
- Vaak worden stammen in Ilias geleid door twee koningen, in Sparta zelfs tot in 3^e eeuw v. Chr.
- Angelsaksische invasie in Brittannië: Horsa en Hengist
- Eventuele Grote Aardmoeder wschl overgenomen van Voorindo-Europese volkeren, vrouwelijke goden komen vaak van natuurfenomenen die grammaticaal vrouwelijk waren

Oerheimat (1)

- Op basis van taalkundig materiaal: waarschijnlijk 4500-2500 v. Chr.
- Methodologie:
 - Welke buurvolkeren leenden van welke IE dialecten?
 - Taalkundige differentiatie: hoe verder van de bron, hoe minder dialectische verschillen + welke groep wanneer afgesplitst
 - Gemeenschappelijke woordenschat, cultuur & religie
 - Archeologische vondsten

Oerheimat (2)

- *Gemeenschappelijke woordenschat:*
 - 'beuk' en 'zalm'
 - 'beuk': enkel ten westen van huidige oostgrens EU
 - 'zalm': rond kusten Oost- en Noordzee
 - > Diebold: huidige Polen/Litouwen

Oerheimat (3)

- Voorkomen van het 'paard' (*ek^wos) -> maar we weten niet of dit refereert naar getemd paard of niet -> volstaat dus bv. niet om Trechterbekercultuur uit te sluiten
- Indien wel: niet westelijker dan Zwarte Zee

Oerheimat (4)

- Voorkomen van technologie (ploeg, wiel) en materialen (koper, zilver), ...
- Meestal leidt dit tot beperking van een brede band van ongeveer de Elbe via het Donau- en Weichselgebied over de Oekraïne tot de steppen van Zuid-Rusland

Oerheimat (5)

- Archeologische vondsten: verschillende culturen
- Maar: één cultuur komt daarom niet per se overeen met één volk/taal
- Culturen evolueren ook
- In elk geval: brede band Elbe-Kaspische Zee is te groot voor oerheimat en bevat ook aantal culturen

Oerheimat (6)

- Volgend probleem: geen bewijzen voor massieve migratie
- Renfrew: expansie vanuit Klein-Azië via verspreiden van nieuwe technologie, zoals landbouw, werktuigen, ... (bv. woord voor 'wiel' is leenwoord uit Semitisch) - Indo-Hettitische hypothese
- Maar mogelijke kolonisatie is wschl niet IE (cfr. Pelasgen, Troje, Lemnos, Kreta)
- Moeilijk te rijmen met overeenkomsten met Fins-Oeigrische talen (die het dichtst bij IE liggen)
- Zelfde geldt voor Armeense hypothese van Gamkrelidze & Ivanov

Oerheimat (7)

- Terug naar band en laten we IE volkeren opdelen (Kilian, 1983):
 - Italisch/Keltisch/Germaans/Baltisch/Slavisch -> Westen -> trechterbekercultuur
 - Illyrisch/Dacisch/Thracisch/Grieks/Armeens/Frygisch/Anatolisch -> Donaubeekken -> bandkeramische cultuur
 - Indo-Iraans/Tochaars -> Zwarte en Kaspische Zee
- Maar: terug een zeer groot gebied (2 miljoen km²)

Oerheimat (8)

- Marija Gimbutas: Koerganhypothese -
> Volgadal net ten N. van Kaspische Zee
- Koergan = lage tumulus
- Grafgiften met wapens, vee en paarden
- Nomaden, expansie vanwege tekort aan voedsel op de steppe

Oerheimat (9)

- Oorspronkelijke cultuur: vredelievend, egalitair en matriarchaal? (Gimbutas -> maar dit lijkt eerder te slaan op andere pre-IE volkeren)
- Later wapens en scepters, weduweverbranding, patriarchaal
- Men ziet druk op westelijk gelegen beschavingen
- Leidt tot instorting van kopertijdbeschavingen in Zuidoost-Europa en ontstaan van touwbekercultuur in Noord-Europa
- Meest geaccepteerde hypothese

Genetica (1)

- Mensheid komt uit Afrika
- Stamvader en -moeder van de mensheid in Oost-Afrika, ongeveer 200000-150000 v. Chr.
- Expansie vanaf 70000 v. Chr.
- Vervangen geleidelijk aan neandertalers en Pekingmens
- Europa bevolkt door homo sapiens vanaf 40000-35000 v. Chr.
- Basken mogelijk afstammelingen van deze oudste Europese groep

Genetica (2)

- Volkeren worden ook vermengd, door volksverhuizingen, individuele migratie
- Bekijken van mitochondriaal DNA
- Vijf belangrijke componenten van 95 genen
 - 1. Vanuit Midden-Oosten in NW richting
 - 2. Vanuit Baskenland en Lapland in resp. NO en ZW richting
 - 3. Radiaal vanuit Zuid-Russische steppe
 - 4. Radiaal vanuit Griekenland
 - 5. Radiaal vanuit Baskenland

Genetica (3)

- Heel veel discussie, maar:
 - 2a/5: Basken eerste kolonisten Europa?
 - 1: eerste verspreiding landbouw en technieken uit Midden-Oosten?
 - 2b: Fins-Oegrische volkeren?
 - 3: Koerganhypothese?
 - 4: Griekse kolonisatie in de Oudheid

Genetica (4)

- Statistische technieken voor afstand tussen soorten kunnen ook gebruikt worden voor afstand tussen talen, bv. gebruik makend van Swadeshlijst (cladistiek)
- Niet volledig conclusief, maar Hettitisch is het eerst afgesplitst

Genetica (5)

- Italo-Keltisch-Germaanse subgroep
- Balto-Slavische subgroep
- Indo-Iraanse subgroep
- Grieks-Armeens-Frygische subgroep
- Albanees/Illyrisch zeer moeilijk te plaatsen

Bronnen

- J.P. Mallory, *In Search of the Indo-Europeans*, 1989
- Benjamin W. Fortson IV, *Indo-European Language and Culture*, 2004
- Winfred P. Lehmann, *Theoretical Bases of Indo-European Linguistics*, 1993
- Luigi Luca Cavalli-Sforza, *Genes, Peoples, and Languages*, 2000
- Anna Giaccalone Ramat & Paolo Ramat, *Le lingue indoeuropee*, 1993